

Ajattelemisen arvoista

Mikko Myllykangas & Petteri Pietikäinen (toim.):
Ajatusten lähteillä. Aatteiden ja oppien historiaa.
Gaudeamus 2017. 423 s. ISBN 978-952-495-423-5.

Venäläinen filosofi, opettaja ja kirjastotyön pioneeri Nikolai Fedorov (1829–1903) ajatteli kirjojen olevan eläviä olentoja. Hän uskoi, että menneet sukupolvet olivat hahmottomana läsnä kirjaston pölyssä – sieluina odottamassa ”henkiin herättämistä”, joka tapahtuisi menneiden ajatusten äärellä tapahtuvan systemaattisen työskentelyn kautta. Fedorov eli viimeiset 25 vuotta elämästään käyden kiihkeästi läpi Rumjantsev-museon kirjastoluetteloita. Kirjojen vaaliminen oli pyhää työtä, kirjaimellisesti taistelua kuolemaa vastaan. Vanhoissa teksteissä menneisyys näyttäytyi ”inhimillisimmillään”, kerran eläneiden ihmisten ajatteluna.¹

Mikko Myllykankaan ja Petteri Pietikäisen toimittama *Ajatusten lähteillä: Aatteiden ja oppien historiaa* osoittaa, että menneiden tekstien opiskelu on nykypäivän kannalta merkityksellistä työtä. Siinä missä ympäristökriisi tai teknologinen muutos, myös niitä koskevat ajatukset liikuttavat historiaa. Siksi ajatuksia ja niiden syntyyn ja leviämiseen vaikuttaneita tekijöitä on tärkeää tutkia. Teos rakentuu pääasiassa Oulussa tehdyn aate- ja oppihistoriallisen tutkimuksen varaan. Kirjassa on johdanto, lyhyt epilogi ja kaksitoista lukua, jotka esittelevät aatehistoriaa ja tieteenhistoriaa erilaisten tapaustutkimusten kautta. Lisäksi artikkelien lomaan on sijoitettu kuusi tietolaatikkoa, jotka antavat tuiki tarpeellisen täydentävän näkökulman kulloinkin käsiteltävään aiheeseen. Oululaisella itsevarmuudella tekijät lupaavat tarjota ”mahdollisimman monipuolisen kattauksen” (s. 13) suomalaisesta aate- ja oppihistoriallisesta tutkimuksesta. On siis syytä katsoa, miten tämä toteutuu.

Lukijan eteen avautuu laaja temaattinen kirjo. Pietikäinen käynnistää pelin mukaansa tempaavalla artikkelilla yhteiskuntautopiosta Thomas Moren (1478–1535) jälkeen ja osoittaa, miten ”sosiaalinen unelmointi” on eri aikoina näyttäytynyt vaihtoehtona vallitsevalle, usein kurjana koetulle todellisuudelle. Ari Helo jatkaa tutkimalla yhdysvaltalaisen liberalismiin ja siihen voimakkaasti liittyvän edistysuskon aatehistoriallisia juuria ja kytkee sanottavansa myös nykypresidenttien puheisiin. Tämän jälkeen pallon ottaa haltuun Kari Väyrynen, joka tarkastelee länsimaisen ihmisen luontosuhdetta antiikista nykypäivään käsitehistorian menetelmin. Hän esittää puhuttelevan teesin ’luonto’-käsitteen kovasta ytimestä, johon sisältyvät ajatukset luovuudesta ja kasvusta, mutta myös hallitsemattomuudesta ja vieraudesta (s. 110–113). Simo Knuutilan artikkeli syvenny klassisiin tunneteorioihin ja niiden muunnoksiin uuden ajan alussa. Aatehistoriallisen osuuden päättää jo kirjan tieteenhistoriallista puoliskoa ennakoiden Jouni-Matti Kuukkasen analyysi tieteen edistystä koskevista debateista 1900-luvun jälkipuolella. Kaikki aatehistorian alle luetut artikkelit edustavat korkeatasoisia, mutta samalla melko perinteistä ’suurten ajattelijoiden’ aatehistoriaa, eivätkä ne myöskään lähdeaineistojensa puolesta tee suuria irtiottoja.

Teoksen tieteen historiaa käsittelevässä osuudessa lukija kohtaa sisällöltään rikkaita tekstejä evoluutioajattelun (Pietikäinen), tuberkuloosin (Hakosalo) ja hulluuden historiasta (Pietikäinen ja Myllykangas). Erkki Urpilaisen artikkeli suomalaisista tieteen suurmiehistä (ja Alma Söderhjelmistä) saa tarpeellisesti rinnalleen Heini Hakosalon tietolaatikon naisista tieteenhistoriassa. Hakosalo muistuttaa tieteen historian kirjoittajien perisynnistä – kehityksen kuvaamisesta suurten vaikuttajajäsenien kautta: ”[...] sillä jokaista huippua kohden on ollut satoja vähemmän nimekkäitä tutkijoita [...]

ja tällä tieteen ’keskiportaalla’ on ollut runsaasti naisia” (s. 259). Maija Kallinen puolestaan tarjoaa artikkelissaan opettavaisen matkan 1500–1600-luvun tieteen suureen murrukseen. Keskeisiksi teemoiksi nousevat mekanistisen maailmankuvan nousu kello- ja koneistometaforiin, tieteiden matematisoituminen ja ennen kaikkea empirismin läpimurto, joka ilmeni esimerkiksi lääketieteellisten ruumiinavausten (ja anatomisten teatterien) lisääntyneenä suosiona.

Kallinen ja Urpilainen johdattelevat lyhyesti tieteenhistorian metodologiaa koskevan nykykeskustelun pariin. Heidän määritelmänsä mukaan tieteenhistoriaa tutkii ”eri tieteiden, tieteellisten käsitysten ja tieteellisten yhteisöjen historiaa” (s. 185). Tämä määritelmä on hivenen kapea. Kirjoittajat kyllä esittävät kannattavansa *eksternalistista* tarkastelutapaa, joka korostaa tieteen sisäisen logiikan seuraamisen sijasta yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden vaikutusta tieteeseen. Kuten Kuukkanen toteaa, tähän niin kutsutun Edinburghin koulukunnan eteenpäin kehittämään näkökulmaan kuuluu myös tieteen tarkasteleminen sosiaalisena toimintana – ilman rationaalisuusoletusta (s. 173–174). Itse lähtisin seuraamaan yhä määritetöisemmin tieteen ja yhteiskunnan *moleminpuolisen* vuorovaikutuksen kautta avautuvia polkuja. Tarjoaako aate- ja oppihistoria tähän riittävän vastauksen, vai tarvitaanko vielä laajempaa yhteiskunnallista näkökulmaa?

Kallisen artikkeliin parissa vahvistuu käsitys siitä, että tieteenhistoriassa ollaan ennen kaikkea uuden tiedon rakentumisen ja vanhojen vallitsevien käsitysten kumoutumisen äärellä. Tähän prosessiin vaikuttajat monet tekijät, myös inhimillinen uteliaisuus ja ihmettely: eivätkö ampieiset synnykään hevosenraadosta tai hiiret sikiä läikisistä rääsystistä? Pietikäinen kertoo anekdootin skotlantilaisesta filosofista ja kielen tutkijasta James Burnetista (1714–1799). Lordi Burnet esitti jo 1770-luvulla ajatuksen, että apinat olivat mahdollisesti ihmisen varhaisin muoto. Hän kyseli uteliaana tutkimusmatkailijoilta, oliko heidän kohtaamillaan alkuasukkailla häntää, kunnes James Cookin laivalla Oseaniassa seilannut kapteeni kertoi lordin pettymykseksi, että ainakaan australialaisilla aboriginaaleilla ei sellaista ollut.

Kirjan kantaviksi teemoiksi muodostuvat ihmisen ja luonnon suhde, uskonnon rooli tieteen historiassa ja tunteiden historia. Kuten Pietikäinen osoittaa, uskonnollisesti motivoitu ajatus luonnon hallinnasta elähdytti monia varhaismodernin ajan utopioiden muotoilijoita. Näin esimerkiksi Francis Baconin (1561–1626) *Uusi Atlantis* esitteli lukijoilleen Bensalemin saaren ihaneyhteisön, jota johtivat ”Salomonin huoneen” viisaat tiedemies-papit. Väyrysen mukaan kristillinen luonnonhallinnan perinne jatkui vahvana siksi, että uuden ajan luonnontiede korosti tieteen antavan tähän entistä paremmat välineet. Kallinen viittaa paroni Baconiin, jonka mukaan luontoäiti oli laitettava ”kidutuspenkkiin”

(s. 219), sillä hän ei koskaan paljastanut salaisuuksiaan vapaaehtoisesti.

Uskonstien aika sai ihmiset eri puolilla Eurooppaa pohtimaan harmonisen yhteiselön edellytyksiä. Sekä Helo että Kallinen kirjoittavat kiinnostavasti kriisiajan merkityksestä tieteelle ja filosofialle. Moraalifilosofia haluttiin erottaa teologian eripuraisista opinkappaleista luomalla luonnonoikeuden perusteet, jotka oli mahdollista rationaalisesti ymmärtää ja myös empiriisesti todentaa. Kenties luonto ”puolueettomana auktoriteettina” lopulta ratkaisisi asioiden oikean tolan? Iso-Britanniassa tätä henkeä ilmensi erityisesti vuonna 1660 restauraation hengessä perustettu Royal Society.

Myös tunteet ja tunteiden hallinta saivat tärkeän sijan monen uuden ajan alun filosofin tuotannossa. Kuten Knuuttila toteaa, tunteiden ymmärrettiin vaikuttavan ihmisen kognitioon ja siten myös ohjaavan hänen käyttäytymistään. Nähdäkseni tunteiden historian merkitys onkin siinä, että tunteet voidaan ymmärtää historiaa liikuttavina tekijöinä (*e-motion*). Knuuttilan artikkeleita lukiessa tulikin pohtineeksi myös siinä analysoitujen tunnetyyppittelyjen viime kädessä arkipäiväisiä, yhteiskuntaan ja sosiaaliseen elämään kiinnittyviä motiiveja. Kenties abstrakteja teorioita olisi voinut vielä enemmän havainnollistaa vaikkapa jonkun käsitellyn filosofin omalle ajalle luonteenomaisen tunne-elämän ’kriisin’ kautta.

Kuten Hakosalo toteaa, tunne-elämän häiriöt ovat myös aate- ja oppihistorian kannalta kiinnostavia. Myönteisten ja kielteisten tunteiden historiaa voi lähestyä esimerkiksi ’tunnenormiston’ käsitteen avulla. Kuten Pietikäinen ja Myllykangas kirjoittavat, monissa ahdistus- ja ahdistuskohtauksissa on kyse tunnepitoisista kokemuksista, joita on kussakin ajassa selitetty saatavilla olevilla käsitteillä. Näin esimerkiksi maanis-depressiivisyys (ja aiemmin melankolia) lääketieteellisenä kategoriana on voinut antaa ”luvan” tuntea syvemmin tai kiihkeämmin. Mutta voiko ajatella, että psykiatriset diagnoosit ovat myös kääntäneet ei-toivottuja tunteita ja käyttäytymistapoja kulttuurisesti helpommin ymmärrettävään muotoon?

Miten menneiden ajatusten äärellä sitten työskennellään? Minkälaista aatehistorian mallia *Ajatusten lähteillä* tarjoaa? Se esittelee tutkimuskohteeseen ajattelevan ja symboleja luovan ihmisen, joka on eri aikoina luonut käsitteellisen suhteen elämäänsä ja elinympäristöönsä pyrkien näin tekemään maailmaa itselleen ja muille ymmärrettäväksi. Aatehistorioitsijan tehtävä puolestaan on tehdä tämä prosessi ymmärrettäväksi lukijalle nykypäivässä. Menneiden ajatusten tulkinta ja merkityksellistäminen ei tietenkään ole helppoa. Metodiseksi ohjenuoraksi kirjassa esitetään syventymistä yhteiskunnalliseen, kulttuuriseen ja älylliseen kontekstiin. Juuri tämän enempää kirja ei kuitenkaan metodologisia kysymyksiä käsittele. R.G. Collingwood kyllä lyhyesti mainitaan, mutta hieman laajempi paneu-

tuminen vaikkapa hänen aatehistorian metodiinsa olisi voinut olla kirjalle eduksi.²

Kirjassa esitellyt aatehistorialliset tutkimukset eivät juuri pohdi käsitteellisen muutoksen ongelmaa. *Ajatusten lähteillä* onkin nimensä mukaisesti enemmän kiinnostunut menneestä ajattelusta ja sen erilaisista syntykontesteista, ei niinkään siitä, miten ja mihin tarkoitukseen ajatuksia *käytettiin*. Teoksen esittelemä aatehistoriallinen lähestymistapa ei siis kohdistu kielelliseen toimintaan, argumentointiin, vaikuttamiseen tai keskusteluun – vaikka J.L. Austinin puheaktiteoria lyhyesti mainitaan. Kirja ei myöskään ota kantaa ’kielelliseen käänteeseen’ ja kielen sosiaalista todellisuutta rakentavaan luonteeseen. Jäänkin innoilla odottamaan uusia suomalaisia aatehistorian saavutuksia esitteleviä teoksia – tosin laaja-alaisuudessa ja sanankäytön sujuvuudessa tätä kirjaa ei ole helppo ylittää.

Tuomas Laine-Frigren, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Rachel Polonsky, *Molotov's Magic Lantern. Uncovering Russia's Secret History*. Faber and Faber 2010, 9–10.
2. Ks. esim. Markku Hyrkkänen, *All History is, More or Less, Intellectual History*. R. G. Collingwood's Contribution to the Theory and Methodology of Intellectual History. *Intellectual History review* 19:2 (2009), 251–263.